

Årsmelding for 2011, Senter for medisinsk etikk, UiO

Etikk i kommunehelsetjenesten (EIK)

Ansatte i EIK i 2011

Reidun Førde, professor i 100 % stilling, faglig og administrativt hovedansvar for kliniske etikk-komiteer (KEK) på HF-nivå og etikkarbeid i kommunehelsetjenesten (EIK), ca. 10 % i EIK.

Reidar Pedersen, forsker i 100 % stilling, ca. 50 % stilling i EIK, ble vurdert som professor-kompetent i 2011.

Elisabeth Gjerberg, forsker i 80 % stilling, fullt sykemeldt fra 8. mai t.o.m. 16. august, delvis sykemeldt ut 2011.

Lillian Lillemoen, forsker, 50 % stilling knyttet til EIK og 20 % stilling tilknyttet etikkprosjektet i Bærum kommune fram til 1. april og deretter 20 % ekstra knyttet til SME/evalueringsprosjektet ut året.

Vibeke Soløy, førstekonsulent/informasjonskonsulent for KEK og EIK i 80 % stilling, 30 % knyttet til EIK. Sluttet i stillingen medio september.

Kristin Weaver, førstekonsulent/informasjonskonsulent for KEK og EIK i 80 % stilling, 40 % knyttet til EIK. Tiltredelse 15. august. Stillingen omfatter informasjonsarbeid og administrativ støtte både for seminarer, konferanser og generell drift.

Gunn Kristin Tjøflot, seniorkonsulent/informasjonskonsulent for KEK og EIK i 50 % stilling, 25 % knyttet til EIK. Tiltredelse 1. september. Stillingen omfatter informasjonsarbeid og administrativ støtte både for seminarer, konferanser og generell drift. Sluttet i stillingen 1. januar 2012.

I tillegg har vi hatt to ansatte i engasjement:

Jens Erik Paulsen, forsker i 60 % stilling i fire måneder.

Anne Dreyer, forsker i 50 % stilling i fire måneder.

Aktiviteter

Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) er SMEs oppdragsgiver i arbeidet med etikk i kommunehelsetjenesten. Oppdraget fra HOD er langsiktig og omfatter følgende aktiviteter:

- Veilede kommuner og institusjoner ved etablering og videreutvikling av systematisk etikkarbeid.

- Gi tilbud om kompetanseutvikling for ansatte, ledere og ressurspersoner som er involvert i systematisk etikkarbeid og etisk kompetanseheving i kommunehelsetjenesten.
- Utvikle og formidle ulike typer læremateriell til bruk i kommunehelsetjenestens etikksatsning.
- Sørge for erfaringsutveksling og kvalitetssikring på tvers av kommunene, gjennom en årlig nasjonal konferanse og egen nettside.
- Bistå kommunene med lokale følge-med forskningsprosjekter/evalueringsprosjekter av deres lokale satsinger.
- Gjennomføre forskning om praksisnære og sentrale etiske utfordringer og håndtering av disse i kommunehelsetjenesten.

I det følgende gis det en oversikt over EIK-aktiviteter i 2011. Oversikten er organisert etter de ovenstående punkter.

Veiledning

SME har veiledet følgende kommuner og institusjoner i etablering og utvikling av systematisk etikkarbeid:

- Bærum kommune
- Drammen kommune
- Halden kommune, Enhet sykehjem spesielt, men også kommunalområde Helse- og omsorg
- Kongsvinger kommune, pleie- og omsorgstjenesten
- Oslo kommune, Sykehjemsetaten

Veiledningen har vært knyttet til utdanning og oppfølging av fasilitatorer/etikkveiledere. Våre bidrag har både inneholdt undervisning i etikk og pedagogikk, veiledning av fasilitatorene underveis i arbeidet med etiske utfordringer, samt co-veiledning på deres veiledning og ledelse av den etiske refleksjonsprosess. Veiledningen har også vært knyttet til utvikling og oppstart av etikkveilederskole. Opplæring i bruk av SME-modellen som verktøy for å strukturere og lede etikkrefleksjonen har også vært en sentral del av dette. Våre bidrag har i disse sammenhenger alltid vært gjennomført lokalt i de respektive kommunene.

Vi vil også spesielt nevne at vi i Drammen og Halden kommune har gjennomført etikkveiledning- og utdanning for ledere i pleie- og omsorgssektoren. Mens det i Drammen er gjennomført som to samlinger i forbindelse med et etikk-kurs (i juni og september), er det i Halden gjennomført etter modell av etisk refleksjonen slik dette gjennomføres for ansatte i tjenesten, en time hver andre uke i en gruppe med 10 ledere fra Enhet sykehjem.

Tilbud om kompetanseutvikling for ansatte, ledere og ressurspersoner

Vi har i 2011 arbeidet med innhold og organisering av vårkonferansen 2012. Søknadsfristen var før jul og interessen har vært meget stor. Dette er en konferanse vi planlegger å gjennomføre årlig.

I 2011 har vi arrangert følgende kurs og seminarer for ansatte, ledere og ressurspersoner i kommunehelsetjenesten:

Grunnkurs i praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten

Kurset er en oppfølging av det vellykkede innføringskurset vi arrangerte i 2010. Etter samarbeidsmøte med ansvarlige for KS prosjektet "Samarbeid om etisk kompetanseheving" ble navnet endret til Grunnkurs. Innholdsmessig er kurset ikke endret og målgruppen var også nå fasilitatorer/etikkveiledere og medlemmer av etikk-komiteer. Kurset er praktisk og består av kunnskapsformidling, opplæring og øvelse i bruk av verktøy for etisk refleksjon. Kurset ble holdt på Thon Hotell, Oslo Airport Gardermoen, 20. - 21. oktober, med 90 deltakere. Hotellets plassbegrensninger førte til at ytterligere 27 deltakere på venteliste ikke kom med. Vi valgte derfor å arrangere et ekstra kurs i samarbeid med Halden kommune, se nedenfor. Evalueringen av grunnkurset var meget god og dette er et kurs vi planlegger som et årlig tiltak, neste gang i oktober 2012.

Medansvar for kurs og konferanser

I samarbeid med RKK (Regionalt kontor for kompetanseutvikling i kommunene) region Vefsn, gjennomførte vi kurs på ledersamling i pleie- og omsorgstjenesten i kommunene Vefsn, Hattfjelldal og Grane, 4. oktober. Kurset som hadde 30 deltakere, hadde som formål å bidra til lederes bevissthet på betydningen av etisk refleksjon, samt å styrke tilretteleggingen for praktisk etikkarbeid på tjenestestedene.

Ventelisten til vårt ordinære grunnkurs i praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten i oktober, samt en forespørsel fra Halden kommune, resulterte i et samarbeid om et dagskurs i praktisk etikkarbeid. Kurset ble gjennomført på Park Hotell i Halden 28. november med 43 deltakere. Deltakerne var personer som sto på ventelisten til det ordinære grunnkurset, medlemmer fra en nyetablert klinisk etikk-komité i Halden samt ledere fra kommunalområdet Helse- og omsorg i Halden og Rakkestad kommune. Evalueringen av dagskurset var god, men det ble gitt uttrykk for at kurset med fordel kunne vært gjennomført over to dager.

I tillegg til de omtalte kurs og konferanser vi har arrangert eller vært medarrangør for, har vi også hatt ansvar for deler av kursprogram i enkeltkommuner og institusjoner:

- Temadag for kliniske etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten, arrangert av Oslo kommune; 9. mai 2011.

- Halvdagsseminar for ansatte i pleie- og omsorgssektoren i Lørenskog kommune om etikk, etiske utfordringer ved livets slutt og hvordan man kan arbeide med dette. Seminaret ble arrangert av Utviklingssenteret for sykehjem i Lørenskog; 25. november 2011.

Uvikling av mastermoduler

I samarbeid med det øvrige SME-miljøet deltar vi i utviklingen av en ny master i medisinsk etikk. I planarbeidet har man besluttet at to moduler, hver på 15 studiepoeng, skal ha nær tilknytning til det arbeidet som gjøres innenfor senterets KEK- og EIK prosjekt. Den foreløpige betegnelsen på de to modulene er: Klinisk etikk og etisk refleksjon. Vår vurdering er at dette er moduler som har relevans for ressurspersoner i etikkarbeidet i helsetjenesten.

Utvikle og formidle ulike typer læremateriell

En bok om etisk refleksjon i arbeidshverdagen

"La etikken blomstre i praksis, en bok om systematisk refleksjon i arbeidshverdagen" har sin opprinnelse i erfaringer innhentet i etikksatsningen i pleie- og omsorgssektoren i Bærum kommune, som er en del av en nasjonal satsning på etikk i kommunehelsetjenesten. Vi har bidratt med veiledning, forskning og å skrive boken sammen med lokale fagpersoner. Boken skal gi inspirasjon til de som arbeider med eller som er interessert i etikkarbeid i pleie- og omsorgssektoren, og har også overføringsverdi til andre deler av helsetjenesten og andre sektorer. Etikksatsningen pågikk i tre år i perioden april 2008 til april 2011, og målet var "Å styrke de ansattes og ledernes evne til å reflektere over og mestre utfordringer i arbeidshverdagen." I boken formidles både suksessfaktorer og det som prosjektgruppen

erfarte som det motsatte, det som hemmet utviklingen av systematisk refleksjon i arbeidshverdagen. Formålet med boken har vært å skrive en praktisk bok om hvordan en kan få til systematisk etikkarbeid. Boken ble gitt ut september 2011 og nå - uten noen form for reklame eller annonseutgifter - er 3000 trykte eksemplar borte og vi får stadig forespørsler om boka. Boken er også lastet ned fra nettet flere hundre ganger

(<http://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/aktuelle-saker/2011/systematisk-etisk-refleksjon.html>).

SME har fått veldig positive tilbakemeldinger fra de som har lest/brukt boka, både fra kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten, og fra mange som underviser helsepersonell. Boken er et godt eksempel på hvordan SME kan bidra til viktig fagutvikling og god formidling av forskningsbasert kunnskap på et område som betyr mye for ansatte, pasienter og pårørende i helsetjenesten.

Manual for kliniske etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten

Arbeidet med å utvikle en manual for arbeidet i de kliniske etikk-komiteene i kommunehelsetjenesten er fullført og publisert, både elektronisk versjon på våre nettsider (<http://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/manualer/>) og i papirversjon. Vi er veldig fornøyde med at tjenestene vurderer manualen som et nyttig verktøy.

ACE – et hjelpemiddel til vurdering av beslutningskompetanse

Vi har oversatt til norsk et validert hjelpemiddel til vurdering av beslutningskompetanse, Aid To Capacity Evaluation (ACE). I en oversiktsartikkel publisert i JAMA i 2011, vurderes ACE som det beste av alle tilgjengelige hjelpemidler for å understøtte legers vurdering av beslutningskompetanse. Den norske oversettelsen ble publisert i desember 2011 og er gratis tilgjengelig i elektronisk versjon på vår nettside

(<http://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/manualer/>)

og i papirversjon. Å vurdere samtykkekompetanse på en god måte er viktig, men samtidig noe helsepersonell ofte opplever som vanskelig. Vi har allerede fått tilbakemeldinger på at dette verktøyet kan være en god støtte i slike vurderinger.

Etikk i ABC-hefter

Utarbeidelse av læremateriell i etikk til ABC-heftene fra Nasjonalt kompetansesenter for aldring og helse, er et arbeid vi vurderer som viktig for å nå også ufaglærte i tjenesten. Tekster til heftene er levert og skal publiseres i 2012. Dette vil trolig nå et stort antall

ufaglærte i helsetjenesten som deltar på opplæringen til kompetansesenteret, og heftene vil også gjøres fritt tilgjengelig for andre.

Etikk-kompetanse for leger

Vi har gitt innspill til Legeforeningens utvalg som arbeider med å gjøre sykehjemsmedisin til et eget kompetanseområde. Våre innspill har omhandlet hvilke krav til etikk-kompetanse som bør stilles til sykehjemsleger.

Reidun Førde har skrevet et kapittel om etikk til den reviderte utgaven av den norske læreboken i allmenmedisin.

SME v/Reidar Pedersen har fått ansvaret for å undervise medisinstudenter i 10. semester om vurdering av samtykkekompetanse, og har også undervist medisinstudenter om etikk ved livets slutt (5. semester).

Erfaringsutveksling og kvalitetssikring

Vi har tidligere kort omtalt konferanser vi har gjennomført eller vært medansvarlig for. Dette har vært kurs/konferanser hvor erfaringsutveksling i tillegg til opplæring, har stått sentralt. I tillegg har vi arrangert konferanser hvor erfaringsutveksling og kvalitetssikring har vært det spesifikke formålet.

Idékonferanse – Etikk i praksis, nytter det?

For best mulig å være i takt med tjenestenes behov, gjennomførte vi en idékonferanse 6. juni på Universitetet i Oslo om hva man har fått til, og hva man ikke har fått til i etikksatsningen. Invitasjon om deltakelse ble sendt ut til ressurspersoner i kommunenes etikkarbeid, dels de vi selv kjente til og dels etter anbefaling fra KS. Totalt deltok 36 personer på idékonferansen. Dessverre var Nord-Vestlandet og Nord-Norge dårlig representert. Responsen fra kommunene forsterket vårt inntrykk av ledernes sentrale posisjon for at en skulle lykkes med etikksatsingen. Deltakerne ga også tilbakemelding om at tjenestene ønsket at vi opprettholdt tilbudet om veiledning/opplæring ute i tjenestene samt at vi gjennomførte nasjonale seminarer hvor både erfaringsutveksling og formidling av forskning ble ivaretatt.

Erfaringsseminar

I 2010 arrangerte vi for første gang et erfaringsseminar for kliniske etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten (KEKK). For å få en noe mer jevn fordeling av seminar og kurs, valgte vi å arrangere det neste erfaringsseminaret i januar 2012. November og desember 2011 ble blant annet benyttet til planlegging og utvikling av program for seminaret og de fleste komiteene som er etablert i kommunehelsetjenesten vil delta.

Innlegg på kurs og konferanser

I tillegg har vi bidratt med innlegg på andre kurs og konferanser, nasjonalt og internasjonalt (se vedlegg Presentasjoner på konferanser og seminar):

- Stratgiseminar med KS om etikkarbeid i kommunene; 12. januar
- Halvdagsseminar om etiske dilemma i sykehjemsmedisinen i Larvik; 20. januar

- Key note speaker på åpne dager på Høgskolen i Oslo; 10. mars
- Heldagsseminar om etiske problemer i nyfødttmedisinen i samarbeid KEK/SME og barnelegeforeningen; 21. mars
- Foredrag i Østfold legeforening om prioritering og etikk; 29. mars
- Avdelingsmøte, Helsam, UiO; mars 2011: Pleie og omsorg i grenselandet mellom frivillighet og tvang.
- Foredrag "I grenselandet mellom frivillighet og tvang", Akerselva sykehjem; 4. april
- Foredrag for helsepersonell i turnus i regi av Fylkeslegekontoret i Oslo og Akershus; 5. april
- Foredrag i jubileumsseminar i Overlegeforeningen; 7. april
- Foredrag i Tønsberg "Etiske dilemma i sykehjem"; 13. april
- Foredrag "Etiske utfordringer og dilemmaer i demensomsorgen", seminar for GERIA; 14. april og 26. november 2011.
- Paperpresentasjoner og foredrag om evaluering av etikkarbeid m.m. på ICCEC (Internasjonal etikk-konferanse) 2011 i Amsterdam; 18. - 21. mai.
- Jubileum Legeforeningen; 26. mai.
- Foredrag om psykiatri og etikk ved Diakonhjemmet sykehus; 15. juni.
- Foredrag i Redaktørforeningen om media og etikk; 21. juni.
- Drøfting av pasientsak, Solvang sykehjem; 30. august.
- Foredrag på seminar ved avslutning av etikksatsingen i Bærum; 7. september.
- Seminar Menneskerettighetsutvalget i Legeforeningen; 8. september.
- Paperpresentasjoner på EACME (Internasjonal etikk-konferanse) 2011 i Istanbul; 14. september.
- Foredrag "Praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten", NSHs (Norsk sykehus- og helsetjenesteforening) eldrekonferanse i Oslo; 27. september.
- Foredrag Østensjø eldreuniversitet "Den moderne legen i klemme mellom mange ideal"; 12. oktober.
- Foredrag Oslo eldreuniversitet "Etiske dilemma i moderne medisin"; 13. oktober.
- Foredrag om prioriteringer av helsetjenester til alvorlig syke og døende pasienter på konferanse om kvalitet og prioritering i helsetjenesten; 27. oktober.
- Foredrag ved jubileumsseminar for Rådet for legeetikk; 18. november.

Møtevirksomhet inn mot etikkarbeidet har også vært en del av virksomheten vår:

- Møte i Helsedirektoratet; 28. februar.
- Møte med Helsedirektoratet om KEK-arbeid; 9. mars.
- ECEN-møte(Europeisk nettverk i klinisk etikk) i Amsterdam; 18. mai.
- Møte med rektor ved UiO; 27. mai.
- Møte i Helse- og omsorgsdepartementet; 7. juni.
- Møte med helserettsjurist om juridiske sider ved etikkarbeid; 15. juni.
- Møte med FFO og Norsk Handicapforbund om helseøkonomiske analyser og etikk; 26. august.
- ECEN-møte (Europeisk nettverk i klinisk etikk) i Istanbul; 13. september.
- Møte med Legeforeningen om etikkarbeid; 31. oktober.
- Møte med Helseministeren om etikkarbeid; 10. november.

Nettsider

Alle våre nettsider er revidert og fornyet i 2011 og fremstår med bedre kvalitet og som mer oppdaterte. Sidene ser ut til å bli brukt mye, blant annet er informasjon og publikasjoner vi

har lagt ut på nettsidene i form av PDF-dokument har blitt lastet ned flere tusen ganger siste halvdel av 2011. Arbeidet med våre nettsider foregår fortløpende. Vi er tilfredse med at vi mer og mer kan formidle disse som et godt bidrag til erfaringsutveksling og til utvikling av tjenestene. Nye ideer gjennom kontakten med tjenestene gjør at dette er et arbeid i stadig utvikling.

Forskning om praksisnære og sentrale etiske utfordringer og håndtering av disse i kommunehelsetjenesten

- Analyse av data fra en kvalitativ studie om bruk av tvang i sykehjem er gjennomført. En artikkel ble publisert på slutten av 2010 (Hem, Gjerberg, Pedersen og Førde 2010), og vi arbeider nå med ytterligere to artikler basert på dette datamaterialet, som planlegges ferdig i løpet av våren 2012.
- Evaluering av etikk-prosjektene i Bærum kommune og Halden sykehjem er gjennomført. Evalueringen av etikk-prosjektet i Bærum kommune er presentert i boken "La etikken blomstre i praksis" (se tidligere omtale). I tillegg har vi arbeidet med to vitenskaplige publikasjoner basert på denne evalueringen. Disse vil bli sendt inn til vurdering i internasjonale tidsskrift i løpet av 2012. Evalueringen av etikkprosjektet på Halden sykehjem er dokumentert i en masteroppgave ved Høgskolen i Østfold som ble levert 20. desember.
- Reidun Førde har veiledet flere stipendiater fram til doktorgrad. To avhandlinger er i denne sammenhengen særlig verdt å nevne: Siri Tønnesens forskningsprosjekt om prioriteringer i hjemmesykepleien. Studien viser at hjemmesykepleiens tjenester gjennomgående ikke holder en faglig standard som er i tråd med politiske målsettinger. Det er ikke samsvar mellom de oppgavene hjemmesykepleien pålegges og de ressursene som stilles til rådighet. Dermed blir tjenesten utforutsigbar og utilstrekkelig. Den andre studien er Anne Dreyers forskning om beslutningsprosesser i sykehjem som er ferdigstilt, og disputas vil gjennomføres i første halvdel av 2012.
- "Etiske utfordringer i sykehjem. Pasienter og pårørendes vurderinger". Data er innhentet gjennom individuelle intervju med 38 pasienter i sykehjem som er vurdert samtykkekompetente, samt 7 fokusgruppeintervju med 60 pårørende til pasienter i sykehjem som ikke er samtykkekompetente. Analysearbeidet pågår og foreløpige resultater er presentert på to internasjonale konferanser i 2011 (ICCEC og EACME). Det planlegges to artikler i løpet av våren 2012.
- Intravenøs behandling til sykehjemspasienter i Vestfold. Dette er en intervensjonsstudie i samarbeid med Avdeling for allmennmedisin ved UiO og Høgskolen i Vestfold, der sykepleiere og leger på sykehjem i Vestfold får opplæring i bruk av intravenøs behandling lokalt (klare væsker og antibiotika). SME har i 2011 gjennomført gruppeintervju med mer enn 40 sykehjemsleger om etiske utfordringer ved iv.behandling og samhandling knyttet til sykehjemspasientene. Data er samlet inn og transkribert. Analysearbeidet planlegges gjennomført i 2012 og vil bli fulgt opp med intervju av sykehusleger som behandler de samme pasientene. I tillegg har forskere ved Høgskolen i Vestfold gjennomført intervju med sykepleiere på sykehjemmene. Det er også samlet inn mer biomedisinske data om hvordan det går med pasientene som blir/ikke blir lagt inn på sykehus for intravenøs behandling.

Kvantitative data om beslutningene som tas, blant annet hvem som deltar og hvordan, er også innsamlet.

- I evalueringsstudien av de første kommunene i KS etikksatsning "Samarbeid om etisk kompetanseheving" er data i studiens første trinn innsamlet og transkribert. Analysearbeidet planlegges gjennomført i første del av 2012.

Kliniske etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten (KEKK)

Vår oversikt viser at det stadig etableres kliniske etikk-komiteer i kommunene. Flere mindre kommuner har valgt å gå sammen om dette og etablert en felles komité. Det er etablert kliniske etikk-komiteer i:

- Bergen Røde Kors Sykehjem
- Bærum kommune
- Gjøvik kommune
- Halden kommune
- Hospitalet Betanien i Bergen
- Kongsvinger kommune
- Larvik kommune
- Lom, Sjøk og Vågå
- Nordre/Søndre Land
- Oslo kommune Sykehjemsetaten; KEKK 1
- Oslo kommune Sykehjemsetaten; KEKK 2
- Røyken kommune
- Sarpsborg kommune

I tillegg kjenner vi til at Asker kommune planlegger å etablere en klinisk etikk-komité og at Oslo kommune Sykehjemsetaten planlegger etablering av en KEKK 3.

Aktivitetsnivået varierer mellom KEKKene/rådene, mens mindre aktive komiteer har hatt to møter, har andre hatt ti i året som har gått. Vi finner også en betydelig variasjon når det gjelder innholdet i komiteenes aktivitet. I tillegg til vanlige drøftingsmøter har flere av etikk-komiteene stått som arrangører av etikkdager, halvdagsseminarer, og fungert som veiledere for større arrangementer for ansatte og ledere i tjenestene de representerer. Flere av komiteene har i tillegg til informasjonsmateriell i form av brosjyrer til pasienter/brukere, pårørende og ansatte, etablert egen webside for komiteen og dens arbeid.

Annet

SME er representert med Lillian Lillemoen i styringsgruppen for den nasjonale etikksatsingen ledet av KS og bidrar jevnlig med informasjon til medlemmene om SMEs pågående og planlagte aktivitet.

SME er også representert i ressursgruppen for etikksatsingen i Kongsvinger kommune samt i prosjektet "Etikk på tvers", etablering av klinisk etikk-komité i Halden kommune. I tillegg til dette er samtlige forskere ved KEK/EIK medlemmer av kliniske etikk-komiteer.

I 2011 opprettet KS en etikkpris. SME var representert med Reidar Pedersen som medlem i juryen for prisen som ble delt ut i desember.

Reidar Pedersen har også bidratt til NOU (Paulsrudutvalget) om vurderinger av samtykkekompetanse og om etikk og bruk av tvang.

Som nevnt over har Reidun Førde har skrevet et kapittel om etikk i den reviderte utgaven av den norske læreboken for allmenmedisin (redaktør: prof. Steinar Hunskaar). Lillian Lillemeon og Reidar Pedersen har vært fagkonsulenter for en ny lærebok om etikk for sykepleierutdanningen som kommer ut i 2012. Gjennom denne type bidrag til sentrale lærebøker når erfaringer fra praktisk etikkarbeid i helsetjenesten ut til flere.

Planer og utfordringer for 2012

ABC-heftene

Som tidligere beskrevet er tekstmaterialet om etikk til ABC-heftene oversendt og forventes publisert i 2012. Tekstene vil også bli tilgjengelige på SMEs nettsider.

Evalueringsstudien

Som følge av tilleggsbevilgningen på kr 700 000 i 2011 besluttet vi å gjennomføre studien "Evalueringsstudien i kommunehelsetjenesten". Evalueringsstudien første trinn, telefonintervju med kontaktpersoner i ressurskommuner og kommuner som var med i pulje 1 i KS's etikksatsing, til sammen 34 kommuner, er gjennomført. Hensikten er å få en oversikt over hvilke tiltak de har iverksatt, varighet på tiltakene, hvem som omfattes av tiltakene, suksessfaktorer og barrierer i arbeidet. Datainnsamling og transkribering er ferdig, men analysearbeidet er forsinket på grunn av redusert kapasitet i lange perioder i 2011.

Med bakgrunn i det analyserte materialet fra studiens trinn én, planlegger vi å gjennomføre intervjuer med et utvalg personer i: a) kommuner der de har fått til en bærekraftig satsing på etikk, og b) kommuner der en slik satsing har vært vanskelig å få til. Hensikten med dette er å få mer kunnskap om hvilke forutsetninger som bør være tilstede for at kommunenes satsing på etikk skal vare over tid, omfatte flere virksomheter og personer, og influere på praksis.

Pasient- og pårørendestudien

I løpet av våren 2012 planlegger vi å fullføre analysearbeidet, samt å ha skrevet utkast til to artikler for publisering av resultatene.

Forberedende samtaler i sykehjem

I tillegg til "Evalueringsstudien" søkte vi i 2010, både NFR og Helse og rehabilitering om forskningsmidler til å gjennomføre studien "Forberedende samtale i sykehjem". Vi fikk ikke ekstern finansiering til studien, men har som intensjon å utvikle og forbedre søknaden. For å stå sterkere i en ny søknad om ekstern finansiering, planlegger vi et samarbeid med andre miljøer innenfor Institutt for helse og samfunn.

Den nasjonale vårkonferansen 2012

SME har, i samarbeid med KS, årlig arrangert en vårkonferanse for ansatte og ledere i kommunehelsetjenesten. Konferansen har dels hatt fokus på forskning, dels på erfaringsutveksling og har i stor grad vært preget av den kjennskap og kontakt vi i SME har med feltet. Vårkonferansen ble ikke gjennomført i 2011, men 12. og 13. mars 2012 skal konferansen gjennomføres. Også denne gangen blir det en blanding av erfaringsutveksling og presentasjon av ny forskning, dog med en vektlegging av det siste. Dette er i samsvar med anbefalinger vi fikk på Idékonferansen i juni 2011. På grunn av stor interesse er konferansen utvidet betraktelig.

Grunnkurs i praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten

Erfaringene fra årets grunnkurs var som tidligere nevnt meget positive. Erfaringene fra grunnkurset tar vi med oss til planleggingen og gjennomføringen av Grunnkurset som er lagt til oktober 2012.

Ledere og etikkarbeid

Gjennom vårt arbeid med systematisk etikkarbeid har vi erfart hvor viktig ledelsen ved tjenestestedene er for om man lykkes eller ikke med etikksatsingen. I tillegg har vi fått klare tilbakemeldinger om at også ledere har behov for etisk refleksjon. I 2011 utarbeidet vi en undervisningsplan i etikk og etisk refleksjon for ledere. Dette arbeidet håper vi å kunne benytte inn i mastermoduler vi planlegger oppstart av i 2013.

En av forskerne ved senteret er veileder for en masterstudent ved universitetet i Oslo som skriver om avdelingsledernes rolle i det systematiske etikkarbeidet i sykehjem. Oppgaven planlegges ferdigstilt i 2013.

Nå ut til legene

Å nå ut til legene er fortsatt en av hovedutfordringene til den nasjonal etikk-satsningen i kommunehelsetjenesten. I 2011 har vi bidratt med innspill til Legeforeningens utvalg som har arbeidet med kompetanseområdet sykehjemsmedisin. Vi ønske å fortsette vårt arbeid med å konkretisere denne opplæringen innenfor i kompetanseområdet sykehjemsmedisin. Vi vil i tillegg forsøke å innlede et samarbeid med allmennlegene/fastlegene om etisk refleksjon i etter- og videreutdanningen.

Vi vurderer verktøyet ACE som vi har oversatt til norsk som et viktig bidrag til legenes vurdering av pasientenes samtykkekompetanse. Dette bør derfor gjøres kjent gjennom ulike publiseringskanaler, og bør også prøves ut systematisk innenfor den norske helsetjenesten.

Prosjekt rus/psykisk helsevern og etikk

I 2011 startet SME prosjektet "Tvang og dialog: etiske dilemma i psykiske helsetjenester" for å bidra til mer kunnskap om etiske utfordringer ved bruk av tvang i psykisk helsevern og hvordan slike utfordringer best kan håndteres. I tillegg inkluderer studien psykisk helsearbeid og rus i kommunene i noen grad. Prosjektet er finansiert av Helsedirektoratet og inngår i Tiltaksplanen for redusert og kvalitetssikret bruk av tvang.

Nettsidene

Kontinuerlig oppdatering og utvikling av nettsidene er viktig. Vi legger fortløpende ut informasjon, hjelpemidler og praktiske verktøy som tjenestene kan ha nytte av. I 2012 ønsker vi å publisere flere anonymiserte case (fra kommunene) med drøftinger og kommentarer, da vi vet at dette kan være en veldig god måte å lære av hverandre på.

Andre utfordringer/oppgaver for 2012

Vi erkjenner at vi først og fremst når kommuner og institusjoner på det sentrale Østlandet, og at kommuner fra Nord-Vestlandet og Nord-Norge er langt mindre representert i våre aktiviteter. Vi ønsker å nå også de delene av landet som er mindre aktivt tilstede i våre aktiviteter/tibud.

Vi planlegger å trykke opp et nytt opplag av Bærumsboken (se tidligere omtale).

Samhandlingsreformen trer i kraft pr. 1.1.2012. Etske refleksjoner i tilknytning til reformen og dens konsekvenser er et område som bør utforskes nærmere i 2012.

Utvikling av program for mastermoduler i klinisk etikk og etisk refleksjon er noe av det vi skal arbeide med i 2012. SME har en intensjon om å tilby 3-4 mastermoduler innenfor medisinsk og helsefaglig etikk med oppstart i 2013.

Publikasjoner 2011

Børslett, Edel Johanne Austli; Heilmann, Gerhard; **Lillemoen, Lillian; Pedersen, Reidar.**

La etikken blomstre i praksis - en bok om systematisk refleksjon i arbeidshverdagen. Senter for medisinsk etikk og Bærum kommune 2011 (ISBN 978-82-994957-2-1) 80 s.

Dahlberg, Jørgen; **Pedersen, Reidar.**

Aid To Capacity Evaluation (ACE) - Hjelpemiddel til vurdering av beslutningskompetanse. Oslo: Senter for medisinsk etikk 2011 (ISBN 978-82-994957-5-2) 14 s.

Agledahl, Kari Milch; **Førde, Reidun** & Wifstad, Åge.

Choice is not the issue. The misrepresentation of healthcare in bioethical discourse. *Journal of Medical Ethics*. 2011, ISSN 0306-6800. 37(4), s 212- 215 . doi: [10.1136/jme.2010.039172](https://doi.org/10.1136/jme.2010.039172)

Agledahl, Kari Milch; Gulbrandsen, Pål; **Førde, Reidun** & Wifstad, Åge.

Courteous but not curious: how doctors' politeness masks their existential neglect. A qualitative study of video-recorded patient consultations. *Journal of Medical Ethics*. 2011, ISSN 0306-6800. 37(11), s 650- 654 . doi: [10.1136/jme.2010.041988](https://doi.org/10.1136/jme.2010.041988)

Bahus, Marianne Klungland & **Førde, Reidun.**

Parents As Decision-makers - Do the Attitudes of Norwegian Doctors Conform to Law? *European Journal of Health Law*. 2011, ISSN 0929-0273. 18, s 531- 547 . doi: [10.1163/157180911X598762](https://doi.org/10.1163/157180911X598762)

Dreyer, Anne; **Førde, Reidun** & Nortvedt, Per.

Ethical decision-making in nursing homes: Influence of organizational factors. *Nursing Ethics*. 2011, ISSN 0969-7330. 18(4), s 514- 525 . doi: [10.1177/0969733011403553](https://doi.org/10.1177/0969733011403553)

Førde, Reidun & Pedersen, Reidar.

Clinical ethics committees in Norway - what do they do, and does it make a difference? *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*. 2011, ISSN 0963-1801. 20(3), s 389- 395 . doi: [10.1017/S0963180111000077](https://doi.org/10.1017/S0963180111000077)

Førde, Reidun & Pedersen, Reidar.

Klinische Ethikkonsultation - ein landesweites Angebot in norwegischen Hospitälern, I: *Ethikkonsultation heute - vom Modell zur Praxis*. LIT Verlag. 2011 (ISBN 978-3-03735-131-4). Kapittel. s 303 - 315

Gjerberg, Elisabeth; Førde, Reidun & Bjørndal, Arild.

Staff and family relationships in end-of-life nursing home care. *Nursing Ethics*. 2011, ISSN 0969-7330. 18(1), s 42- 53 . doi: [10.1177/0969733010386160](https://doi.org/10.1177/0969733010386160)

Kalager, Guro; **Førde, Reidun & Pedersen, Reidar.**

Er drøftingen av pasientsaker i kliniske etikk-komiteer nyttig? *Tidsskrift for Den norske legeforening*. 2011, ISSN 0029-2001. 131, s 118- 121

Tønnessen, Siri; Nortvedt, Per & **Førde, Reidun.**

Rationing home-based nursing care: professional ethical implications. *Nursing Ethics*. 2011, ISSN 0969-7330. 18(3), s 386- 396 . doi: [10.1177/0969733011398099](https://doi.org/10.1177/0969733011398099)

Paulsen, Jens Erik; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun.

Manual for kliniske etikkkomiteer og etikk-råd i kommunehelsetjenesten: Senter for medisinsk etikk. 2011 (ISBN 978-82-994957-3-8) 39 s.

Pedersen, Reidar.

Book review: Clinical Ethics Consultation: Theories and Methods, Implementation, Evaluation. *Bioethics* 2011 ;Volum 25.(7) s. 425-426

Pedersen, Reidar. Jan Schildman, John-Steward Gordon and Jochen Vollmann (editors).

Clinical Ethics Consultation: Theories and Methods, Implementation, Evaluation. Farnham and Burlington: Ashgate, 2010. *Bioethics* 2011 ;Volum 25.(7) s. 425-426

Pedersen, Reidar.

Vurdering av beslutningskompetanse. I: *Økt selvbestemmelse og rettssikkerhet - Balansegangen mellom selvbestemmelsesrett og omsorgsansvar i psykisk helsevern (NOU 2011:9)*. Oslo: Departementenes servicesenter - Informasjonsforvaltning 2011 (ISBN 978-82-583-1095-9). s. 354-366

Kronikker og intervju

Førde, Reidun.

Ytringsfridom trumfar. Aftenposten; 2011-06-07

Materstvedt, Lars Johan; **Førde, Reidun.**

Fra aktiv og passiv dødshjelp til eutanasi og behandlingsbegrensning.

Førde, Reidun; Braarud, Anne-Cathrine; Steen, Petter Andreas.

Loven hindrer selvbestemmelse. Dagens medisin; 2011-05-19

Førde, Reidun.

Intervju på TV2 nyhetene om Nasjonal veileder; 2011-11-10

Førde, Reidun.

Kva er kvalitet i helsetenesta? *Dagens Medisin*; 2011-12- 8

Pedersen, Reidar.

EMPATI? Ja, men hvorfor holder det ikke med vanlig høflighet? *Psykiateren* 2011 (1) s. 28-29

Pedersen, Reidar.

Etikk - for de som ikke har annet å gjøre? *Dagens medisin* 2011

Pedersen, Reidar.

Hvordan kan tvang begrunnes? *Psykisk* 2011 (1) s. 28-28

Pedersen, Reidar.

Mangelfull kunnskap om legers empati. *Forskning.no : nettavis med nyheter fra norsk og internasjonal forskning* 2011

Presentasjoner på konferanser og seminar

Hem, Marit Helene; **Gjerberg, Elisabeth; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun.**

I grenselandet mellom frivillighet og tvang. En kvalitativ studie i sykehjem. Møte ved Institutt for helse og samfunn; 2011-03-14

Gjerberg, Elisabeth; Hem, Marit.

I grenselandet mellom frivillighet og tvang. Akerselva sykehjem; 2011-04-04

Gjerberg, Elisabeth.

Etiske utfordringer og dilemmaer i demensomsorgen. Seminar for GERIA; 2011-04-14 og 2011-11-24

Gjerberg, Elisabeth; Lillemoen, Lillian.

Informed consent and ethical challenges in nursing homes. The experience and views of patients and next of kin. 25th Conference, European Association of Centres of Medical Ethics i Istanbul; 2011-09-16

Gjerberg, Elisabeth; Lillemoen, Lillian.

Hva er etikk og etisk refleksjon? Lederseminar i RKK region Vefsn; 2011-10-04

Gjerberg, Elisabeth; Lillemoen, Lillian.

Hvorfor og hvordan arbeide systematisk med etisk refleksjon? Ledersamling i RKK region Vefsn; 2011-10-04

Gjerberg, Elisabeth; Lillemoen, Lillian.

Lederens rolle i etikkarbeidet. Lederens eget behov for etisk refleksjon. Ledersamling i RKK region Vefsn; 2011-10-04

Gjerberg, Elisabeth; Lillemoen, Lillian.

Refleksjonsgrupper. Grunnkurs – praktisk etikk i kommunehelsetjenesten. Oslo. 2011-10-21

Lillemoen, Lillian.

Etiske utfordringer og refleksive prosesser. Fagdag for sykepleiere. HiØ og Fredrikstad kommune; 2011-04-14

Lillemoen, Lillian; Gjerberg, Elisabeth.

Ethical challenges in Norwegian nursing homes. The experience of patients and next of kin. 7th International Conference on Clinical Ethics and Consultation; 2011-05-19

Lillemoen, Lillian; Pedersen, Reidar.

Ethical challenges and how to develop ethics support in community health care. 7th International Conference on Clinical Ethics and Consultation; 2011-05-18 - 2011-05-21

Lillemoen, Lillian.

Etiske utfordringer og etisk refleksjon. Undervisning for videreutdanningsstudenter på anestesi-, intensiv- og akuttutdanning, HiØ; 2011-06-14

Lillemoen, Lillian.

Praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten. Norsk sykehus- og helsetjenesteforenings eldrekonferanse i Oslo; 2011-09-27

Lillemoen, Lillian.

Etikk som praksisfag. Sykepleiens teori-og verdigrunnlag. Undervisning for masterstudenter Avdeling for sykepleievitenskap, UiO; 2011-09-29

Lillemoen, Lillian.

SME-modellen- et verktøy for etisk refleksjon. Grunnkurs – praktisk etikk i kommunehelsetjenesten. Oslo. 2011-10-20

Lillemoen, Lillian; Gjerberg, Elisabeth.

Å arbeide med etiske problemstillinger. Grunnkurs – praktisk etikk i kommunehelsetjenesten. Oslo. 2011-10-20

Lillemoen, Lillian; Gjerberg, Elisabeth.

Hva er etikk og hvilke etiske utfordringer strever de ansatte med? Grunnkurs – praktisk etikk i kommunehelsetjenesten. Oslo. 2011-10-20

Lillemoen, Lillian.

Arenaer for etisk refleksjon, refleksjonsgrupper og klinisk etikk-komité. Mini kurs i etikk i Halden kommune; 2011-11-28

Lillemoen, Lillian.

Etisk refleksjon, hvorfor og hvordan? Mini kurs i etikk i Halden kommune; 2011-11-28

Pedersen, Reidar.

Hvilken rolle bør samtykkekompetanse ha i psykisk helsevern? Høringsmøte Paulsrudutvalget; 2011-01-10

Pedersen, Reidar.

SME, KEK og EIK. Autonome enheter til felles berikelse eller samme senter med ulike aktiviteter?. Internt strategiseminar; 2011-01-12

Pedersen, Reidar.

Empati i medisinen - en filosofisk hermeneutisk refleksjon. Empati i teorin och praktiken; 2011-01-28

Pedersen, Reidar.

Det var en gang en empatisk lege - hva skjer med legers empati på doktorskolen og hvorfor?. Medisinsk filosofisk forum, åpent møte; 2011-02-08

Pedersen, Reidar.

Empati – vad är det egentligen? Empati inom vården. Svensk TV (SVT), Kunskapskanalen, UR Samtiden [TV] 2011-03-01

Pedersen, Reidar.

Empati i medisinen - noen utfordringer for Legeforeningen. Mandagsmøte i Legeforeningen; 2011-03-07

Pedersen, Reidar.

Etikk og samtykkekompetanse. Undervisningsseminar for assistent-leger i psykisk helsevern; 2011-03-08

Pedersen, Reidar.

Hvor finner man hjelp i beslutningsprosessen? - Kan kliniske etikk-komiteer være til hjelp?
Fordypningsseminar om behandlingsgrenser for barn; 2011-03-21

Pedersen, Reidar.

Etiske dilemma rundt liv og død - Er "nasjonal rettleiar" eit hjelpemiddel? Seminar Helse Sunnmøre; 2011-05-04

Pedersen, Reidar.

Pasientautonomi, legerolle og de vanskelige valgene. Film. Veileder for livsforlengende behandling..
Allmennlegen i møte med døden - Klinisk emnekurs for allmennleger; 2011-05-13

Pedersen, Reidar.

Etikk v/A-HLR. FAGDAGER – VÅREN 2011, Sykehuset i Vestfold; 2011-05-26

Pedersen, Reidar.

Samtykkekompetanse - hvilke rolle spiller det i helstjenesten og i helselovgivningen. Seminar
psykoseavdeling på Gaustad; 2011-05-30

Pedersen, Reidar.

Pårørendes roller og rett til informasjon og medvirkning. Etikkseminar for ansatte i psykisk
helsevern Sykehuset Østfold; 2011-06-08

Pedersen, Reidar.

Samtykkeprosessen. Profesjonsetikk og folkeskikk - "Samtykke og verdighet"; 2011-11-08

Pedersen, Reidar.

Minneforedrag - Peter Hjort 1924 - 2011 Er empati i medisinen på vikende front?. Nord-Norge
konferansen 2011; 2011-08-31

Pedersen, Reidar.

Hvilken betydning har etikksatsingen hatt. Avslutningsseminar for etikkprosjektet i Bærum;
2011-09-07

Pedersen, Reidar.

Nasjonal veileder. Bakgrunn. Oversikt. Praktiske råd. Regional fagdag, leger i palliasjon, Midt-Norge; 2011-09-29

Pedersen, Reidar.

Empati, kommunikasjon og medisin. Regional fagdag for leger i palliasjon; 2011-09-29

Pedersen, Reidar.

Skal vi prioritere hvem som skal dø?. Helse i utvikling - Konferanse om kvalitet og prioritering; 2011-10-27 - 2011-10-28

Pedersen, Reidar.

Styrking av etikkarbeid i rus og psykiatri. Nasjonalt høstseminar for kliniske etikk-komiteer; 2011-11-21

Pedersen, Reidar.

Noe å lære for KEK? Virkninger av systematisk etikkarbeid. Evaluering fra kommunehelsetjenesten.. Nasjonalt høstseminar for kliniske etikk-komiteer; 2011-11-21

Pedersen, Reidar.

Publisering av anonymiserte saker på nasjonal nettside – en måte å lære av hverandre?. Nasjonalt høstseminar kliniske etikk-komiteer; 2011-11-22

Pedersen, Reidar.

Klinisk etikk ved Senter for medisinsk etikk. Presentasjon av SME for dekanatet; 2011-11-24

Pedersen, Reidar; Fugelli, Per.

De ufølsomme engangslegene - Erfaringer fra to forsøk på oppdra leger. Mandagsmøte - HELSAM - Lille Ullevål; 2011-11-26

Pedersen, Reidar.

Etikk og moralfilosofi. Mini kurs i etikk i Halden kommune; 2011-11-28

Pedersen, Reidar.

Helsejuss. Minikurs i etikk i Halden kommune; 2011-11-28

Annen vitenskapelig aktivitet

Førde, Reidun. Medveileder. Doktorgrad. Prioriteringer i hjemmesykepleien. Siri Tønnesen. UiO; disputas 2011-09-9

Førde, Reidun. Medveileder. Doktorgrad. Leger, etikk og kommunikasjon. Kari Agledahl. UiT; disputas. UiT; 2011-09-20

Førde, Reidun. Opponent. Doktorgrad. Genetisk veiledning. Torunn Sajjad. UiO;disputas 2011-10-3 og 4.

Førde, Reidun. Veileder. Doktorgradsprosjekt. Beslutningsprosessen ved valg av livsforlengende behandling til alvorlig syke og døende pasienter. Marianne Bahus.

Førde, Reidun. Veileder. Doktorgrad. Pårørende som stedfortredende beslutningstakere ved behandlingsunntakelse og (eller) tilbaketrekking av livsforlengende behandling i sykehjem. En undersøkelse av dagens praksis der fokus også rettes mot erfaringer og opplevelser hos pårørende i forhold til situasjoner knyttet til livets slutt. Anne Dreyer. UiO; disputas 2012

Førde, Reidun. Veileder for to prosjektoppgaver på medisin. Tema: 1. Pårørendes deltakelse i drøftinger i kliniske etikk-komiteer. 2. Etske utfordringer ved habilitering av alvorlig og kronisk syke barn.

Lillemoen, Lillian. Komiteleder. Doktorgrad. Eldre som utsettes for overgrep fra personer i sitt nærmiljø. En kvalitativ studie med fokus på hjemmesykepleiens praksis i Norge og Australia. Astrid Sandmoe. UiO; disputas 2011-06-15

Lilliemoen, Lillian. Sensor. Master. Ikke bare svart og hvitt. Når politi og sykepleier skal samarbeide på en legevakt. Inger Tveter. UiO; Eksamen 2011-10-28

Lillemoen, Lillian. Veileder. Master. Systematisk etikkarbeid i sykehjem. Heidi Karlsen. HiØ; Eksamen 2011-12-20

Lillemoen, Lillian. Veileder. Masteroppgave. Avdelingslederens rolle i det systematiske etikkarbeidet i sykehjem. Siri Dønheim. UiO.

Pedersen, Reidar. Veileder. Forskerlinjestudent. Pasientklager. Etikk og kommunikasjon. Øystein Fiskå. UiO.

Pedersen, Reidar. Veileder. Forskerlinjestudent. Empati blant medisinstudenter. Hanne Lise Eikeland og Knut Ornes. UiO

Pedersen, Reidar. Medveileder. Doktorgrad. Bruk av tvang overfor barn i sykehus. Edel Jannecke Svendsen. UiO